

Юрій Роговий

«ЩОДО МЕНЕ ТИ БУВ ЛЮДИНОЮ ЧЕСНОЮ»

(за листуванням двох поколінь)

Вони зналися тридцять років: 1962–1992. Мабуть, стрілися тому, що були однолітками, обоє пережили голодомори, пройшли «остарбайтерство», обидва потрапили під «підкування органів» (хто більше – хто менше)...

А ще: обидва любили рідну землю і... літературу.

Вони – це Петро Ротач (1925–2007) і Феодосій Роговий (1925–1992).

Збереглося, на жаль, мабуть, далеко не все – до сорока листів та десятки листівок.

Перший із них:

Полтава, 2 серпня 1962 р.

Шановний товаришу!

На жаль, я не знаю Вашого отчества, тому не можу звернутися, як це годиться. Сподіваюся, що Ви напишете мені його, і в дальшому я не буду відчувати незручності, яку відчуваю тепер.

Ваше ім'я все частіше з'являється на сторінках газет і журналів. Я охоче читаю Ваші гуморески, статті, нариски. Хочу щиро поздоровити з успіхом.

Тепер до Вас прохання.

По-перше, для Словника «Літературна Полтавщина» надішліть, будь ласка, біографічну довідку, вказавши найголовніші Ваші твори та де друкувались (це вже бібліографія). Зауважу, що в моєму Словнику знаходять місце не лише члени Спілки письменників...

По-друге, чи не могли б ви (хоч на певний час) надіслати мені свою статтю «Устимівський дендропарк», з якою, на жаль, я не зміг ознайомитись (хоч бачив в «Зорі комунізму»).

З щирою повагою – Петро Ротач.

(Незабаром настане час, коли той Словник заборонять друкувати в пресі, «знайшовши» в ньому прояви «буржуазного націоналізму»,

який міг зашкодити (чи й повалити!) будівництву «світлого майбутнього»).

Наступного року (3.04.63) писав:

«...Ви питаєте про Словник. Цього року я закінчу роботу над ним. Зібрав чимало цікавого матеріалу (особливо той, що з першоджерел). Але, справді, ним ніхто не цікавиться. Ставлення до моєї роботи полтавських діячів Вам, я думаю, відоме. Тут видати не можна. А де інде - не знаю...»

(«Словник» чекатиме десятки років).

* * *

Пізніше їх об'єднає ще й знайомство із Григором Тютюнником – шилівсько-полтавським земляком. Мало воно, правда, трагічне закінчення:

«Полтава, 10 березня 1980 р.

Вельмишановний Феодосій Кирилович!

Учора, розгорнувши «Літ. Україну», я прочитав про смерть Григора. Звістка ця глибоко вразила мене, влучила в саме серце.

«Пішов з життя»... Що це означає? Покінчив самогубством? Чи згорів від горілки (доходив слух, що пив)?

Ти ближче до Києва, може, що довідаєшся, то напиши мені, я тебе прошу.

Дуже шкода Григора. Байдужий він був еліті. Такий талант – і вже нема. Ой, як жаль!

Не виходить з голови ця трагедія.

А ти як? Часто згадую і згадую добре, з почуттям вдячності, з глибокою приязню. Щодо мене ти був людиною чесною. Я в цьому переконаний.

А мої справи кепські. Можеш уявити, не краще, а гірше. Тепер розповсюджують ганебні чутки. Це помста за те, що не змогли зломити...

*Друже наш, що ж ти заподіяв?..
На все краще!*

Петро Ротач».

* * *

Особливо гаряче Петро Петрович сприйняв вихід роману Ф. Рогового «Свято останнього млива» (написаний 1972, виданий 1982, Шевченківська премія 1992):

«Полтава, 31 жовтня 1982 р.

Доброго здоров'я, Феодосію Кириловичу!

Не можу не написати тобі кілька слів після того, як прочитав «Свято останнього млива». Скажу коротко: молодець ти! Тільки тепер стало мені ясно, чому ця книга така дорога тобі.

Я прочитав роман – весь від початку до кінця – невідривно. Емоціональне враження дуже сильне. Окремі сторінки гідні бути названі класикою. Це, скажу тобі одверто, не Гончарове «розумування». А щодо Бразових, Срібних, Левіних, то тут ніякого порівняння бути не може: ти їм втер носа всім!

Оце в «Літ. Укр.» останній Л. О. пише, як вони тебе гарно згадували (притом на звітних партзборах). Я не втримався, щоб не вилаятись. Тунеядці й бездари! Примажуться тепер до чужої слави: аякже, і ми виховували!

Я не збираюсь давати тобі якийсь критичний відгук. Книга написана рівно, розумно, сильно, мужньо, тепло. Рецензій ти прочитав на неї багато, ще прочитаєш у газетах і журналах. Дуже ясно: пройшов зі своїми героями автор з такою великою любов'ю до простої людини, що сіє хліб і вирощує худобу, з язичницькими схиляннями до природи, з любовним поглядом у минувшину. Багато страждань принесла тобі ця книга, але частково ці страждання знайшли місце на її сторінках.

Читаючи, весь час натикався на твоє власне, автобіографічне. Я спершу думав, що ти просто списав долі своїх земляків, як є, якими їх знав. Потім уловив у спогадах Гордія, котрий збирається за кордон, епізод з твоєї біографії 44-го року (втеча, тюрма). Шкода, що ти далеко, хотілось би задати тобі ряд питань, які виникли у мене при читанні. В листі відповісти буде важко.

Стиль твого письма – ліричний – сильніший, ніж у Гончара. Це я тобі кажу, як відчуваю. Дуже доречні вкраплення пісень і віршів (твої?). А характери! Трагічні, комічні – ти однаково талановито володієш тим і тим жанром. Навіть там, де образи негативні, ти не переборщив. Душа твоя людинолюбна – і це похвально. Ну а мова – це окрема стаття.

Я напідкреслював у книзі чимало слів, які чую вперше, чимало новотворів, до яких не висловиш претензій: зрозумілі, свіжі, красиві. Мова ллється плавно, як лилася колись вода Сули. Ти й філософ, я підкреслив не один «крилатий вислів».

Знаєш, мені особисто імпонує твоє ставлення до минулого нашого народу: доброзичлива оцінка того, що варте пам'яті і любові, заклик зберегти його і нести далі, в будучину.

Одним словом, написав ти хорошу, чесну, правдиву книгу. Не декларацію, а художній, справді художній твір. Цікаво, що тобі скажуть «прототипи», адже, напевно, живих іще багато. А випадок з Лавріном ти придумав? Хоч логічна його смерть – тут нічого не скажеш. Мені здається, ти трохи десь від Всеволода Біленка взяв. Чи я фантазую? Можливо... До речі, як він там поживає? Бачишся з ним? В 70-му році він так налякався, що вирішив навіки мене забути. От де боягуз! А взагалі, нещасна людина. І я йому співчуваю.

Ще раз вітаю тебе з успіхом. Думаю, тепер легше підуть інші речі, котрі вже написані. Кидай школу і пиши книжки. Або ні, не роби цього. Бійся повторень!

На все краще! Будь здоров!

Твій Петро Ротач.

П. С. І все-таки я хочу, щоб книжка твоя була в мене з автографом. Будеш у Полтаві – заглянь».

* * *

І останній зі збережених:

«Полтава, 14 вересня 1990 р.

Добридень, Феодосію Кириловичу!

А ти не помиляєшся, коли говориш, що критика не сприйняла стилю твого письма? Ти вже завоював своє місце в сучасній літературі. І це загальновідомо. Й хіба це не означає визнання тебе як письменника своєрідного, небуденного, нехай навіть, як ти кажеш, елітарного?

Інша справа, що досі справді нема ґрунтовного аналізу твоїх книжок. На одну книжку можна було обмежитись рецензією-статтею, а три вже варті структурного й художньо-естетичного аналізу. Та це вади нашої критики. Тут я не можу не погодитись із тобою, що це в той же час і наша культурна відсталість, тобто її наслідок. Полтавщина, маючи неабиякі письменницькі сили, в той же час не має своєї поліграфічної бази, своїх журналів, університету, справжньої наукової бібліотеки й належного критичного цеху. Та щодо тебе,

твоєї творчості, то я думаю, що найближчим часом становище зміниться на краще. Швидко підростає талановита молодь з пильним і тверезим критичним мисленням, і вона не залишить поза увагою твої книжки, твої стилшові відкриття.

Я думаю, що ти прав у погляді на роль інтриги в романі. Ти це вже доказав практично. Але це стосується справді художньої прози, а не якогось детективу. Доказали це й класики дореволюційної літератури. І не треба вміти чи прагнути до отієї інтриги, аби завоювати увагу читача. Звичайно (і я тобі про це вже писав), що в тебе масового читача ще нема і, можливо, скоро не буде (для цього такого читача треба виховати національною школою, якої у нас іще нема). Але письменнику зріх поступатись талантом перед нерозвинутим смаком якоїсь категорії читачів.

Бажаю успіху в роботі над новим романом.

Я трохи прихворів і підупав духом, але днів за десять збираюсь поїхати в рідні краї наснажитись спогляданням краси осінньої. Це плани, звичайно, а погода може все зіпсувати...

На все краще!

Петро Ротач».

* * *

Отак ВОНИ й пройшли своє ЖИТТЯ – підтримуючи один одного і пам'ятаючи про свій людський ОБОВ'ЯЗОК.

А от чи МИ пам'ятаємо ЇХ?

Питання не з легких...

* * *

Починаючи з 1992 року, із Петром Петровичем Ротачем почав листуватися я.

Задумавши зібрати спогади про Батька – Феодосія Кириловича – я перш за все звернувся до нього.

З того часу ми листувалися аж до 2007 року – останнього року його життя.

Теми листів торкалися літературних новин, подій, якихось творчих намірів.

Він запитував про потрібні відомості для своєї головної праці життя – «Полтавська Шевченкіана», я, за можливістю, відповідав на його запити та розпитував щось для написання власних книг.

Загалом зберглося більше 80 листів від П. П. Ротача до мене та з десятком подарованих ним книг.

Частину нашого листування подаю для ознайомлення.

*

«Полтава, 8 листопада 1992 р.

Шановний Юрій Феодосійович!

Нехай Вас не пече думка, «схвалив би чи не схвалив». Треба виходити з такої засади: потрібно це нашій українській культурі, чи ні? Не може бути сумніву, що те діло, яке Ви почали, потрібне. Ви тим самим зробите і для батька «послугу», бо ніби продовжите його життя – через пам'ять.

Я знаю, що таку справу робила донька Б. Харчука (зверталась і до нас). Вже б пора вийти книжці, але ж бачите, яка ситуація. Та вона рано чи пізно, а вийде.

Отже, ще раз кажу: продовжуйте почату роботу, запасіться терпінням і наполегливістю. Декому доведеться й нагадати, і в цьому нема нічого осудливого.

У Полтаві слід звернутись ще до М. Казидуба та ін. працівників колишнього «Комсомольця Полтавщини» (редактором був тоді П. Клименко, тепер працює в «ЗП»).

Своє я виконаю, але згодом: до кінця року ще дуже багато невідкладних справ і здоров'я.

Бажаю успіху і здоров'я.

З повагою, Петро Ротач».

*

Полтава, 29 листопада 1992 р.

Шановний Юрій Феодосійович!

Ваш намір зібрати й опублікувати спогади про Батька заслуговує безсумнівного схвалення. Така книга потрібна, і це добре, що Ви беретесь за цю роботу, не гаючи часу. Адже наше покоління, не кажучи вже про людей старшого від нас віку, дуже швидко тане. Феодосій Кирилович, наскільки я знаю, підтримував листовний зв'язок з багатьма цікавими людьми, і їхні спогади треба зібрати.

Я загадав про листи. Думаю, що до книжки спогадів про Ф. К. варто буде додати й кращі з його листів, які він писав до своїх друзів і людей, яких шанував (Гр. Тютюнник, П. Загребельний та ін.). Але це ваша справа.

Мої стосунки з Ф. К. в різні роки складалися переважно на основі творчих інтересів. Це були ділові стосунки. Зустрічалися ми рідко, зокрема в редакції «КП», на вулиці або в мене дома. Він запрошував і до себе в Устимівку, але я так і не вибрався через постійну занятість, а тепер шкодую.

Спогади я напишу, але це дуже серйозна робота, якою я не маю права легковажити, щоб писати поверхово, а часу для цієї роботи поки що нема. Відкладемо це на наступний рік. Тим

часом я зроблю виписки з листів, згадаю якісь моменти і зроблю певні нотатки. Та я думаю, що ця робота йтиме у Вас теж без поспіху, бо ситуація з друком тепер дуже тяжка. Отже і я встигну.

Таким чином, плануватимемо роботу над спогадами на 1993-й рік. Але якщо у Вас будуть якісь певні строки, Ви повідомите мене, і я поспішу.

Бажаю успіху в роботі!

Привіт всій Вашій родині, від нас з дружиною, яка теж знала Ф. К.

З повагою Петро Ротач.

*

«Полтава, 26 квітня 1993 р.

Шановний Юрій Феодосійович!

Мабуть, дуже завинив перед пам'яттю Вашого Батька і перед Вами також, бо й досі не спромігся написати чи то спогад, чи то спогад-статтю, про що Ви мене просили ще восени минулого року. Час так швидко летить, що я вже не скажу, коли точно вели ми з вами розмову про впорядкування збірника спогадів про Ф. К.

Тим часом у мене виникла одна ідея.

Не знаю, чи Вам відомо, що свого часу я писав відгуки на роман «Свято останнього млива». Одна рецензія була опублікована, а друга, рос. мовою, не потрапила до друку, хоч Ф. К. цинив її і посилав у Москву під час видання перекладу «Свята» та оформлення паперів на Державну премію.

Копія цієї рецензії під назвою «Завещание будущему» збереглася в моєму архіві. І я тепер вирішив спробувати її опублікувати в Полтаві, додавши відповідний коментар. В коментар ввійдуть цитати з нашого листування, частково також спогади і мої оцінки. Я спробую передати цю публікацію Тарасу Нікітіну для альм. «Криниця». Причому хотів би рецензію не перекладати на укр. мову, а коментар дати українською.

Напишіть мені, будь ласка, як іде справа з упорядкуванням збірника. Чи багато вже надійшло матеріалів, і від кого ще чекаєте. Мені для статті треба переглянути немале наше листування і на його основі визначити якусь цікаву лінію, а не говорити про все потрошку. Отже я вже буду приступати до цього матеріалу, хоча не знаю, чи піде він у мене так швидко, як би хотілось. Літо, спека не кращий час для писань. В моїх літах не велика приємність переживати коливання температури.

Оце поки що і все. Чекаю відповідь.

В річницю смерті Ф. К. посилаю Вам особисто і всій родині його слова щирого співчуття і жалю. Ця велика втрата відчуватиметься ще довго не тільки серед рідних і близьких, але і в нашій українській літературі.

З повагою – Петро Ротач».

*

Полтава, 20 травня 1993 р.

Шановний Юрій Феодосійович!

До своєї рецензії на «Свято» (про неї я писав в попередньому листі) я додав коментар на 3 ст., де використав уривки з листів Ф. К., і все це передав Т. Г. Нікітіну для альм. «Криниця». Він спершу засумнівався, чи треба друкувати рецензію рос. мовою (не зручно перед діаспорою, куди надходить «Криниця»), а потім ніби погодився. Побачимо, що з цього вийде. Та мені хотілось би здійснити цю публікацію.

Дуже дякую Вам за витинку про В. Біленка. Ваше застереження щодо міри щирості автора цієї замітки цілком слушна. Про це я особисто можу судити з ставлення І. Б. (Іван Бокий. – Ю. Р.) до мене під час його редакторства в «КП». Передавали мені, що йому тепер соромно згадувати про це. І коли я звернувся до Бокого – Ю. Р.) з проханням надіслати мені автобіографію для словника «Літ. Полтавщина», то він просто не відповів, і це мені зрозуміло.

А з Вс. Біленком я був знайомий ще з Німеччини, коли він працював в журн. «Дозвілля». Потім, вже тут, його так залякали, що він перестав навіть спілкуватись. Ваш батько теж говорив мені про його «тваринний» страх. Вже після смерті Всеволода я звернувся до його дружини з проханням прислати мені потрібні біографічні відомості, але вона відповіла відмовою. А жалю.

До речі, в статті є натяк на те, що Ф. К. і В. Б. були знайомі (можливо, листовно) ще в Німеччині. Я ніколи про це не чув від Ф. К. і не знаю, чи це правда.

За спогад-статтю візьмуся, очевидно, восени. Літо я переношу важко, відчуваю себе втомленим. Але Ви роботу продовжуйте – вона потрібніша.

На все добре Вам і Вашій сім'ї.

З повагою – Петро Ротач.

*

«Полтава, 4 грудня 1993 р.

Шановний Юрію Феодосійовичу!

Незручно мені після вашого чергового нагадування про спогад. Але що маю робити? Бачить Бог, в якому стані я перебуваю весь цей

рік. Одна робота напливає на іншу – і нема цього кінця краю. Почуваю себе виснаженим і знервованим, бо ні влітку, ні восени, як це раніше я робив щороку, не вдалося мені вирватись в село й хоч трішечки відпочити на самоті в полях. Одне те, що погода була погана, а інше – безкінечна праця.

Одержавши вашого листа, я вийняв з архіву теку Феодосія Кириловича і поклав на столі. Аж тут дзвінок від Юрія Дмитренка: вийшов мій календар «Колоски з літературної ниви». Цей календар охоплює лише півроку – від січня до червня. Незайно, каже, давайте другу частину. У мене ще жодної статті немає. Мусив братись за роботу. Та ледве відпрацював 10 статей, як нова робота і теж невідкладна. Це вже зв'язана з Котляревським. Ще в 70-і роки я опрацював листування Котляревського. Тепер попереду 225-річчя письменника, культура просить завершити рукопис і здати до видання. А це теж на місяць роботи. Кинув календар – там треба зусиль місяців на три – і взявся за це діло... І так щодня.

Ну, та це схоже на скаргу: даруйте...

Отже більше мені не нагадуйте, буду братись і хоч з перервою, але робитиму. Не обіцяю широкої статті, але матеріал написати мушу. От тільки до Нового року, мабуть, не встигну.

Я повідомляв раніше, що підготував коментар до рецензії на «Свято останнього млива» і мав він бути використаний Нікітіним. Але тепер переїнали обставини, редактором став Михайло Шевченко, і я не знаю, як він поставиться до цього матеріалу. Чи Ви знайомі з М. В. Шевченком?

До речі, в 2-й час. літ. календаря має бути і стаття Вашого батька. Якщо знайдеться фотокартка, то надішліть, або календар буде з портретами. А чому б Вам не запропонувати «Криниці» розділ чи два з незакінченого роману «Гріх без прощення»? Або якісь інші речі з батькового архіву. Прошу повідомити мене, як вийде публікація в «Києві», бо я, на жаль, передплату цього журналу обірвав.

Бажаю всього найкращого Вам і Вашій родині.

З повагою, Петро Ротач».

*

«Полтава, 13 грудня 1993 р.

Шановний Юрій Феодосійович!

Ваш лист і фото Ф. К. одержав, дякую. Просити вибачення у мене немає за що – це добре, що Ви нагадували мені, а тепер я сам собі буду нагадувати. Власне, робота розпочалась.

Перечитуючи листи (у мене їх понад 80), виписав цілу низку творів, над якими працював Ф. К., але чи довів їх до кінця – мені не відомо. Може, знаєте що, то поясніть мені. Бувало й так, що назви мінялися. А деякі твори, очевидно, пройшли мимо мене, тобто я їх просто не читав, не бачив у друці. Отже прошу вас подати мені бодай скупі відомості про такі твори (в дужках називаю рік, коли про роботу над тими творами писав мені Ваш Батько).

«Осердя в неї ще живе» (1977)

«Бачу мету» (1974)

«По той бік сонця» (1975)

«Адамів корінь» (1978)

«Птахи летять за сонцем» (?)

«Новий учитель з хутора» (1981)

«Великі поминки» (1989)

«Сльоза покути» (1990)

Які з цих творів були опубліковані, які назви змінилися?

Михайло Шевченко має намір переїхати до Полтави і редагувати не тільки «Криницю», а й інші видання вид-ва «Криниця». Тепер він лише навідується до Полтави.

Посилаю «Колоски». Якби хто хотів, то треба адресуватись до Юрія Михайловича Дмитренка, Полтава, 314000, Жовтнева, 45, Управління по пресі.

Якби знайшлися рукописи Ф. К., то добре було б запропонувати «Криниці» з Вашим словом (з творчої спадщини Ф. К. Рогового).

Чи не поясните деякі біограф. моменти Ф. К.:

На якому заводі працював після повернення, в якому к-пі, рибартілі, сільраді – в які роки? Коли остаточно звільнився з власкоства в «КП»? А з школи коли пішов остаточно?

Я думаю, якщо Ви напишете Катерині Петрівні Нікітіній з проханням висилати «Криницю», то в пам'ять Батька це задовольнить. Адреса: Полтава, Красна площа, 15, вид-во «Криниця».

На все добре!

З повагою, Петро Ротач».

*

«Полтава, 21 січня 1994 р.

Шановний Юрій Феодосійович!

Даруйте, що вчасно не відповів на Ваш лист від 16 грудня. Дякую за пояснення на мої питання і – особливо – за цікаве для мене фото. Я постараюсь його опублікувати.

Хотілось би вияснити таке питання: чи листувалися Ф. К. і Біленко в Німеччині? І чи справді, як писав Бокий, Ф. К. мав якийсь

зв'язок із «Дозвіллям», в якому працював Біленко?

Хотів би ще попросити Вас про таке. Напевно, в родині Біленка залишилися якісь папери після його смерті. Він мав у себе оригінал віршів О. Олеся. Також свої вірші. Можливо, фото з Німеччини. Чи не зайшли б Ви, будуючи у Глобиному, до вдови Біленка і чи не запитали б її про те, чим я цікавлюсь? Але мушу сказати, що на мій лист – а я просив подати біографію Всеволода – вона відповіла негативно. А я буду писати статтю про «Дозвілля» і поезію остарбайтерів і хотів би використати певні матеріали. Якщо це не складе для Вас незручності, то зробіть це при нагоді.

Повідомляю, що спогади завершив. Поки що це чернетка. Зробив це на основі листів. Розділи такі: 1. Перша автобіографія. 2. Слово, в крові запечене. 3. Дні сільського вчителя. 4. «Яка то втіха й поміч». 5. «Я вмираю, щоб ожити біля тебе» (Роговий і Григорій Тютюнник). Основний другий розділ – про творчість.

Тепер мені залишається все це відредагувати і передрукувати. Набралося 25 стор. машинопису.

Чи не збираєтесь Ви до Полтави? Добре було б на місці ознайомитись і виправити певні неточності і помилки. Можливо, в березні? Я б почекав з передруком.

Тим часом прошу написати мені про Батькову бібліотеку, його улюблені книжки, про ставлення до книжок, читання і т. ін.

Михайлові Шевченку я ні слова і ніякого натяку не зробив. Бачу, що й моя участь у «Криниці» не бажана. Ви знаєте, що я хотів опублікувати там рецензію на «Свято» (рос. мовою і з передмовою), але, бачу, нею ніхто не зацікавився. Можливо, заберу і десь шукатиму іншого шляху для опублікування.

В одному з листів Ф. К. згадував матір, якій читав свою книжку. Напишіть мені про неї, тобто про бабусю.

На все добре!

З повагою Петро Ротач.

Р. С. Вирішив послати 1-й розділ. Зробіть заваження і поверніть».

*

«Ще на окремий абзац винесу в моєму сприйманні виняткове, що підтверджує висловлену тезу: провінціалізм – явище не географічне, а психологічне. Маю на увазі новий роман «Великі поминки». Стилем і структурою він нагадав мені романи визначної представниці авангардного «нового роману» у Франції

Наталі Саррот. І написав роман не столичний письменник, а сільський учитель Феодосій Роговий. У відродженні експерименту побачився ще один знак переборення провінційності».

Іван КОШЕЛІВЕЦЬ (Мюнхен)
«Літературний процес: децю з віддалі» – ж. «Київ», 1993, № 8, стор. 127.

*

В одному з конвертів із листом до мене я натрапив на рецензію-відгук Петра Петровича Ротача на роман Феодосія Кириловича Рогового, котрого він високо цінував:

«ДУХОТВОРНИЙ РОМАН РОГОВОГО

Роман «Свято останнього млива» Феодосія Рогового на початку 80-х років став помітною подією в українській літературі. Критика вже тоді намагалася дати творові об'єктивну оцінку, але я не думаю, що й на сьогодні повністю сформувався завершений погляд на нього. Незаперечним залишається одне: роман «Свято останнього млива» й надалі залишиться окрасою української літератури, барвистою й ароматною квіткою в її саду. А тому має бути цікавим все, що зв'язане з історією написання і виходу цього твору на люди.

На правах давнього кореспондента Ф. К. Рогового я на початку жовтня 1982 р. привітав автора з виходом роману в світ. У відповідь він писав: «Не знаю, чи сподобається роман людям, простим, звичайним, – адже він, як я сам вирішив, духотворний, тобто без чіткої сюжетності в класичному розумінні. Однак для мене, це справді, як зазначив Борис Харчук, „свято, свято моїх світорозумінь, моїх ідеалів“» (лист від 11.10.82 р.). З цього видно, якої ваги надавав своєму творові автор, котрий зізнавався в іншому листі, що навіть не сподівався на такий успіх.

Я читав роман з олівцем в руках (був намір відгукнутися в пресі), і майже на кожній сторінці залишив помітки, які найчастіше стосувалися художніх якостей твору, зокрема мовних і стильових особливостей. Одразу було видно, що це роман новаторський. І хоч стильове новаторство Рогового не було новиною для мене – воно й раніше проступало в нарисах письменника, що друкувалися в періодиці ще в 70-х роках, та його перший роман в цьому плані займав незрівнянно вищий щабель.

Ще до того, як взятись за рецензію, я написав Феодосію Кириловичу під свіжим враженням розгорнутого листа, в якому, напевно, було більше емоцій, ніж об'єктивної оцінки. Та він одразу відгукнувся до мене широким листом,

відкриваючись у деталях щодо власного твору. Мене багато що цікавило в ньому, зокрема й міра біографічного, на що одержав таку відповідь: *«Біографічного в книзі небагато (документального, маю на увазі) – більше в ній мого духу, моїх болів і страждань. Надій – також»* (підкреслення моє – П. Р.). Були й інші пояснення на мою цікавість, але найбільше зачепила його, здається, моя фраза, що стосувалася незвичайного багатства лексики, образності і мовних новотворів у романі. Це, як виявилось, була больова тема письменника.

«Працюю над романом, – писав мені Феодосій Кирилович, – тим словам і новотворам (підкреслення авторські. – П. Р.) я відводив найпершу роль. І ось чому.

По-перше, нас, українців, уже так обікрадено (в смислі мови) – так обікрадено дурицтвами, кололітературним бездар'ям, проникненням з-за безкордонного закордоння, що вже соромимося матеріної мови, спокійно споглядаємо, як вона конає... Тож хотілося якомога більше повернути, оберегти, оборонити слів, котрим, точно вживши, ціни не складеш...

По-друге, поміж них (вмисно і невмисно) забутих, викинутих, скалічених є такі, з котрих (одне-однісіньке) може замінити своєю художньою, смисловою, образною місткістю абзаци і абзаци газетної (а часто й книжної) порожняви <...> і якщо ті «слова <...> новотвори» хоч малим числом повернуться в наші національні душі, підсилять, зарадять чи утвердять собою бодай «на мачину» (Пан. Мир.) нашу національну усвідомленість берегти мову наших лагідних, співучих, хліборобних матерів – іншого свята моїй душі не треба... Кажу про найсвятіше, а стилем не найкращим – даруй, будь ласка: такі напливи непомірні в голові, що руйнують окресленість і стрункість, бо й сами безмежні...»

Цю задовгу цитату з листа Феодосія Кириловича я не міг не привести: вона така щира й промовиста, а головне – висвітлює одну з найважливіших сторін роману – мовну, саме ту, якій автор *«відводив найпершу роль»*.

На основі моїх поміток і виписок я написав рецензію «Бережімо духовні цінності», яку в березні 1983 р. надрукувала одна з чернігівських газет. Вона потрапила до рук Ф. Рогового і не викликала заперечень. 2 квітня 1983 р. він писав мені: *«Ти зумів гарно й точно сказати про мій твір...»*

Після цього я вирішив поглибити критичний відгук і спробувати надрукувати його в російській пресі, де не тяжіли над моїм прізвисьчем ніякі заборони, як це було в ті роки на Україні.

Рецензія під назвою «Завещание будущему» була прийнята московським журналом «Литературное обозрение», де й ...загубилась. Та справа не в цьому.

Копію цієї рецензії я показав Ф. Роговому, і він її схвалив. *«Треба, щоб дали»*, – такий був його висновок. Якраз в той час у Москві готувався до видання переклад «Свята» російською мовою, і він послав рецензію через перекладачку до видавництва «Советский писатель». Можливо, вона відіграла там якусь роль. Відтоді Феодосій Кирилович згадував про неї час від часу й заохочував мене шукати можливість для публікації. *«До речі, в тебе була писана російська рецензія – пошли, будь ласка, куди знаєш для друкування»*, нагадував 16 червня 1987 р.

1988 року роман Ф. Рогового «Поруки для батька» було нагороджено премією імені Андрія Головка. В той же час постало питання про висунення цього твору на Державну премію СРСР. 7 січня того року Роговий повідомляв: *«Учора мені «надзвонили» з СП цілу купу всяких «лауреатських» паперів. Серед них – і три-чотири рецензії (всі – російською мовою). Так одну з них, мабуть, найкращу, слатиму твоєю (російську). Гадаю, що це та сама або така сама, як ти опублікував на Чернігівщині. Якщо твоя згода і ласка – шли її в «Лит. газету». Може статися диво...»*

Не пам'ятаю вже, чи виконав це прохання.

Знаю, що дива не сталось...

У нашому листуванні 80-х років нерідко зачіпалося питання творчої праці, зокрема стильових особливостей письма Феодосія Кириловича, які я сприймав з симпатією, хоча не всі критики виявляли прихильність.

Ось і в листі від 10 вересня 1990 р. він писав: *«Мені приємна твоя оцінка моєї літературної спроби, хоч критика і досі фактично не прийняла мого стилю письма... та й моєї, либонь, елітарної прози. Бог з ними, з поцінителями...»*

Цей лист був дуже цікавий для мене тим, що в ньому Роговий розкрив своє розуміння жанрових особливостей роману і своє ставлення до стильових форм його побудови. *«Я не вмю, я не хочу вмюти, щоб роман, як художній твір, тримався на сюжеті з інтригами»*. Як бачимо, свідоме експериментування тут очевидне: він не стільки «не вмює», скільки «не хоче» іти битим шляхом, а шукає свій. І далі в листі: *«По-моєму, це найжахливіша банальність в художній літературі. Досить гегелівської формули: зміст, внутрішня форма, тобто образ, і зовнішня – тобто, мова»*.

Яку увагу віддавав письменник мові, ми вже знаємо. Я не обійшов цього в рецензії, тим

самим підтвердивши авторське самовизначення: «*Моя література справді елітарна, авангардистська*». Це означає, що Роговий не підлаштовувався під спрощені, а то й примітивні смаки не лише читачів, а й окремих критиків, які не могли сприйняти його стилю. Можливо, цим слід пояснити і його прихильність до мого письменного відгуку.

В 1990 році у Москві знову заговорили про преміювання роману, і тоді Феодосій Кирилович знову згадав мою рецензію, «гарну», як йому здавалось, і знову просив прислати йому: «*Є можливість її опублікувати*». Це писалося 15 березня (в тому листі, до речі, знайшов я тривожну дописку: «*Хворію, дуже хворію*»), а вже 5 травня того року повідомляв скрушно, що «*скористатися нею не зумів і не зумію*» бо роман, як виявилось, «не потрапив» в фінал «присудження».

Всі ці факти можуть бути цікавими для історика літератури.

Минула перша річниця від дня передчасної смерті талановитого письменника Феодосія Рогового. Я згадав про неопубліковану рецензію на його кращий твір і те, як він хотів бачити її в друці, й вирішив опублікувати як пам'ять про письменника. Колись Михайло Шевченко сказав, що «Свято останнього млива» – це «роман... для майбутнього». Мабуть, це так і є, бо і цей роман, і всі творчість Ф. Рогового справді

елітарна, і до неї ще треба йти, щоб досягнути глибинності.

На завершення хочеться сказати ще й про те, що з людських сліз, пролитих від болю за втратою рідних місць, виникло штучне море. Тоталітарний режим вкотре не порахувався з почуттями людей, їх долями. І якщо під час колективізації селян вивозили до північних нетрів, то в них, можливо, ще жевріла іскорка надії на повернення до рідних осель. Тепер же, заливши водою священні місця їхніх предків, влада позбавила людей найменшої краплі надії на повернення, отже, насильно перервала зв'язок з минулим.

В одному з листів Феодосій Роговий писав: «*І коли нам з матір'ю стає дуже сумно за рідним домом* (адже й вони втратили родове гніздо в Пугачівці, переселяючись до Устимівки. – П. Р.) – *відкриваємо книжку навмання і читаємо до сліз...*» Отже про роман «Свято останнього млива» можна сказати ще й так, що це «сум за рідним домом». Це менша трагедія за чорнобильську, але теж трагедія, і Феодосій Роговий поставив їй свій сумний пам'ятник.

Петро РОТАЧ»

*

Ось так складалася листовно-літературна доля двох поколінь Ротачів та Рогових.

Дуже хотілося б, щоб залишалося місце для продовження...

